

TANOS MÁRTON (1986) Budapest

TANOS MÁRTON

„Tévedés-e vagy igazság, hogy alattvalók vagyunk?”

Mészöly Miklós *Anti-Machiavelli* című művének értelmezési lehetőségeiről

„[...] egy szöveget mindig más szövegekkel kell (pótlék gyanánt) kiegészíteni ahhoz, hogy bármiféle jelentéssel rendelkezessen.”¹

Tüskés Tibor érzékletesen ír *Az ablakmosó és a többiek* című monográfiájában (*A pille magánya* kötet kapcsán) Mészöly és az irodalmi műfajok viszonyáról: „Mészöly Miklós eredeti műfajokat talált ki magának: ezek a műfajok mondandójához és írói természetéhez simulnak, csak rá jellemzőek.”² Az állítás nemcsak *A pille magányára* vonatkoztatva állja meg a helyét, hiszen a Mészöly-életmű a szövegtípusok keveredési lehetőségeinek széles skáláját vonultatja föl.³ Tüskés így folytatja: „A műfajosság sokféle és gondolatosságában változatos kötet szerves egységét, nagy intenzitását a kiforrott szemlélet, az erős írói személyiség jelenléte teremti meg.”⁴ Mészölynél tehát fokozottan számolnunk kell a kifejezni kívánt gondolat formabontó, -alakító erejével; úgy is mondhatjuk, hogy a gondolat a maga „igényei” szerint befolyásolja az irodalmi formát; köszönhető ez nem utolsósorban a szerző elsöre ugyan fogalminak tetsző, de valójában motivikus elven építkező, reduktív nyelvének is. Nincs ez másképpen az *Érintések* kötet *Anti-Machiavelli* című, alig kilencoldalas szövegében sem; legfőbb érdekessége azonban az, hogy bonyolult és ironikus fikciós-filológiai játékot is folytat olvasójával. A szöveg játékának és nyelvének sajátosságai eredményezik a Mészölyre egyébként annyira jellemző szemantikai nyitottságot.

Az *Anti-Machiavelli* filológiai „kerettörténete” többszörös rájátszásként épít egyrészt egy nagy múltú – de vegyes megítélésű – irodalmi műfaj, a pamflet hagyományára, másfelől egyértelműen intertextuális kapcsolat fűzi Niccolò Machiavelli *A fejedelem* című politikaelméleti értekezéséhez, valamint bizonyos tekintetben annak értelmezési hagyományához is. Banális megállapításnak tűnhet, hogy Mészöly *Anti-Machiavelli* című szövege nem jöhetett volna létre *A fejedelem* hatása nélkül, e megállapítás azonban szükségképpen magával vonja a pretextus ismeretének kívánalmát is ahhoz, hogy az értelmezés munkája megkezdődhessen. *A fejedelem* azonban maga is igen komoly értelmezői/kritikai hagyománnyal rendelkezik. Célszerűnek tűnik tehát a szöveget mindkettővel való viszonyában megvizsgálni, hogy megválaszolhassuk azt a kérdést: az *Anti-Machiavelli* milyen „átláspontot” képvisel a korábbi értelmezési-bírálati módozatokhoz képest?

Mivel azonban mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy az *Anti-Machiavelli* egy fikciós szöveg, így a jelentésalkotás szempontjából legelőször is fikcióteremtő eljárásainak fölfejtése, az elrejtés mint alakzat hatásmechanizmusának föltárása tűnik a legfontosabbnak; e vizsgálatok eredményének fényében érdemes megkísérelni aztán az *Anti-Machiavelli* jelentésrétegekre bontását.

EGY PAMFLET FIKTÍV KALANDJAI

Mint már a műfajjelölő alcímből – *Szövegközlés* – is sejthető, egy olyan fikciós eszközökkel dolgozó szövegről van szó, amelynek alapját a „talált kézirat” klasszikus eljárása képezi. A külső fikciós keretet – amelybe beleágyazódik a pamflet (később részletesen elemzendő) esszéisztikus tartalma – a legelső, zárójelbe tett, nagyobb lélegzetű bekezdés teremti meg: számot ad arról, hogy mit tudunk, és főként hogy mit nem tudunk a szövegről, homályosságot teremtve ezzel a fiktív keletkezéstörténet körül. Ezzel az eszközzel a szöveg a hitelesség, pontosabban a kordokumentum autenticitásának *látszatára* játszik rá.

Az „álfilológiai” csavarok azonban itt nem érnek még véget. A „közölt anyagnak” – a kontextusteremtő bevezető szerint – sem a konkrét keletkezési időpontja, sem a szerzője nem ismert, szövegteste pedig már csak töredékekben létezik. Szerzői kézírata sem maradt ugyanis fenn, csupán egy „kompilációs kézirat” őrizte meg (összekeverve más töredékekkel) bizonyos *részleteit*. Ez a technika a szerző életművét tanulmányozóknak máshonnan is ismerős lehet, hiszen Mészöly mindig előszeretettel játszott a fragmentumosságból fakadó poétikai lehetőségekkel. Mindössze annyi konkrétumot tudunk meg a közölt szövegről, hogy műfaja szerint (pretextusához, *A fejedelem*hez hasonlóan) pamflet,⁵ valamint hogy „latin nyelven íródott, 1521-ben, tehát még Machiavelli életében, Amsterdamban nyomtatták ki”. A bevezető néhány szűkszavú mondata alapján egy olyan izgalmas, kibogozhatatlan filológiai (kaland)történet sejlik föl az olvasó előtt, amelyben gyakorlatilag minden megtörténik, ami egy reneszánsz kori szöveggel reálisan is megtörténhetne az évszázadok során: a kézirat elveszett; a sok kézen való átmenet, a nyomtatás és a másolás folyamata jelentős szövegromlást (vagy akár, mint egy helyütt fölmerül a gyanú, szándékos szövegrontást) eredményezett, míg eljutott mai, fragmentális állapotába.⁶ A realitás álcájába burkolt fikcióteremtés új szintjét teremti meg, hogy a bevezető még egy 1927-es olasz doktori dolgozatra is hivatkozik, amelynek azonban szerzőjét és címét szintén elhallgatja. E játék legfőbb érdeme mégis az, hogy a Mészöly-esszé fiktív módon beleírja magát *A fejedelem* (lentebb majd nagy vonalakban vázolendő) recepciójának majdnem fél évezredes hagyományába, fölvonultatva a maga valós vagy fiktív forrásait.

RÖVIDEN A PAMFLET MŰFAJÁRÓL

A pamflet műfajának általános fogalma igen homályos – vagy, a másik oldalról nézve, igen tág, megengedő. Valójában a pamflet mint olyan különösebben sem formai, sem tartalmi szempontból nem határolható be, tehát semmiképpen sem szorítható be a meglehetősen pejoratív hangzású ’gúnyirat’ fogalmának szűkös keretei közé. Ehelyett azt tapasztalhatjuk, hogy elég sokféle szövegtípussal tart tisztázatlan rokonságot: a röpirat, a kiáltvány, a vitairat, a kritika, az esszé, a nyílt levél mind hordozhatnak pamflethez közelítő tulajdonságokat. A pamflet tehát egyszerre bírhat kritikai és értekező műfajokra jellemző tulajdonságokkal; nem azonos a kritika műfajával, de véleményt mond, javasol, vitázik vagy épp támad: a pamflet műfajától tehát nem idegen egyfajta „ellen”-retorika használata (amelyet a szövegközlő bevezetője a pamflettöredékek kapcsán is megemlíti).⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy Rónai Mihály András *Világirodalmi Lexikon*-beli szócikke szerint „maga a műfaj eredetileg igen előkelő volt”.⁸ *A fejedelem* is e régebbi értelem szerint tartozik bele a pamflet műfajába, míg a szövegközlés bevezetője már az újabb keletű, devalvált értelmében használja. Újabb elbizonytalanító tényezőre bukkantunk, ami a Mészöly-szöveg játékos iróniájának része, hiszen a meghatározási próbálkozásoknak szívósan ellenálló forma tartalma sem lehet ellentmondásmentes.

Előzetes összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy adott egy egymással tisztázatlan összefüggésben álló, de töredékes és műfajilag is nehezen behatárolható szövegkorpusz, amely hiátusai okán kommentárért kiált. A szöveg szándékos töredékessége legalább akkora jelentőséggel bír, hiszen olvasása egyfajta asszociatív logikát is életre hív. Sőt, úgy tűnhet az olvasónak, hogy ezek a Mészöly-művekben koncepciózusan jelen lévő, a szövegtestben és annak szemantikájában egyaránt hátrahagyott, sőt érzékkel bekomponált hiátusok kifejezetten megkövetelik a befogadótól a teremtő képzelet használatát. A látszólagos széttagoltság ellenére mégis létrehozható a fragmentumok között egyfajta alapvető koherencia, amely a jelentések vagy inkább jelentéslehetőségek megalkotásához szükséges minimális előfeltétel.

A SZÖVEG MINT MASZK

Az örökké kíséreltező Mészöly által megalkotott fikciós áttételek révén működő forma egyszerre rejti el szerzői identitását – ezzel valamelyest egyfajta „anonimitást” biztosítva –, ám pontosan ennek köszönhetően mégis keretet teremt gondolatai szabadabb kifejezéséhez. Újabb játéklehetőség és szabadságot biztosít magának a szerző, hogy múltba mutató eljárása segítségével az aktua-

litás elrejtőzhessen az *anakronizmus* álcája mögé. Az egyébként félreismerhetetlenül mészölyi megfogalmazások ezáltal kaphatnak új jelentésdimenzió(ka)t, hiszen – remélhetőleg később láthatóvá válik – a szöveg felszínét jelentő fikciós játék és a felszín mögött képződő tartalmak kölcsönös függésben állnak egymással.

Ez a rétegzettség az allegória alakzatával ragadható meg: a szövegnek van egy felszíni, denotatív jelentése, amely egyfajta naiv olvasást kíván, hiszen ekkor az olvasó nem vesz tudomást az *ironia alia* esetéről – azaz arról, hogy a szöveg mást jelent, mint amit mond. Az iróniára érzékeny, elemző olvasó számára azonban a szöveg túlmutat azon a fiktív kontextuson, amelybe az belehelyezi önmagát, így nyitott marad a felszíni jelentéstől különböző jelentéslehetőségek (-gyanúk) számára. A különböző értelmezések eltérőek lehetnek, de a felszíni jelentésről való leválásuk azonban mindenképp bekövetkezik, méghozzá a szöveg immanens működéseként eredményeként.

De nem csupán a megalkotott irodalmi forma allegorizálásra való nagyfokú alkalmassága, hanem különböző önfeltáró gesztusok is lehetővé teszik a több megközelítéssel dolgozó szövegértelmezést. Az *Anti-Machiavelli* poétikai eljárásai tehát nem merülnek ki a fikcióteremtés szintjén, a szöveg hagy némi teret, „rét” a fikciós homlokzat mögé való bepillantás számára is: fölfigyelhetünk például a pamflet bevezetőjében szereplő (kitalált) olasz klasszika-filológus professzor, **Antonio Morelli** neve és az *Anti-Machiavelli* cím sokatmondó hangzásbeli hasonlóságára. Az akusztikai összecsengés jelenti – mintegy az iseri „önfeltárásként” – az első támpontot a szöveg kettős célját illetően, főleg ha az előző összefüggésen továbblépve elgondolkodunk még a „Morelli” név és a „morál” szavak összecsengésén is. E másik, szintén hangzásalapú képzettársítás ugyanis – mint az remélhetőleg később igazolást nyer – korántsem olyan öncélú, mint első pillanatban tűnhet. Ennek az előzetes igazolására két évszám, 1927 és 1978 (az első a pamflet által hivatkozott egyetemi disszertáció beadásának, a második pedig a Mészöly-mű valós keletkezésének dátuma) lehet segítségünkre. A fikcionálás előzőleg tárgyalt eljárásai felerősítik az allegorikus olvasatot, akár a hitleri (aki 1927-ben terjesztette ki hatalmát), akár a kádári „fejedelemséggel” hozzuk összefüggésbe a szöveget, ami pedig – tudniillik az elnyomó rendszer kritikáját burkoltan megírni – már morális gesztus.

A FIKTÍV PAMFLET A MACHIAVELLI-RECEPCIÓ FÉNYÉBEN

A moralitás *A fejedelem* kapcsán is minduntalan fölmerül mint a mű körüli folyamatos vita egyik kulcsfogalma. Machiavelli műve a jellegéből adódóan olyan szöveg, amellyel kapcsolatban bírálói mindig is nehezen tudtak mértéktartó kritikát gyakorolni, majdnem minden korban erős szenvedélyeket váltott ki értelmezőiből. Recepciója az igen mérsékelt számú méltatás mellett főként a mű ellenében írott cáfolatok, antitézisek formájában öltött testet. E cáfolatokról általánosságban elmondható, hogy jellemzően erkölcsi szempontból fogalmazták meg bírálatukat, pontosabban: éppen hogy az erkölcsi dimenzió hiányát rótták föl legélesebben. Poór János, aki 1991-es, *Célok, eszközök, fejedelmek* című cikkében tételesen végigveszi, hogy a mű megírásától számítva miként alakult a politika eszközpallettája (összevetve *A fejedelem*ben leírt eljárásokkal), a következőképpen fogalmaz: „Az értekezés nem akármilyen karriert futott be. Méltán kerülhetne a rekordok könyvébe mint a legtöbb ellenséges indulatot kiváltott politikai pamflet, mégha [sic!] akadt is egy-két jeles méltatója (Hegel).”⁹ Ebből szinte szükségszerűen következik, hogy „a machiavellizmus fogalomává vált. Az erkölcsi korlátokat nem ismerő, embereken és eszméken gátlástalanul áttipró politikai magatartást jelöli lassan fél évezred óta.”¹⁰ *A fejedelem* bírálatának tehát igen „impozáns” és nagyrészt homogén (elmarasztaló) szöveg-hagyománya van, hiszen az értékelési kísérletek, ha kiinduló szempontjaik, indítékaik változóak is, mégis jellemzően hasonló álláspontra jutnak.

Meg kell jegyezni, *A fejedelem* valóban a gyakorlat talaján áll. Érvelésének szerkezete jellemzően úgy alakul, hogy a szerző általánosságban bemutat, javasol egy meghatározott politikai szituációra egy eljárásmódot, amelyet utána egy vagy több történelmi-politikai példával szemléltet. Gondolkodásmódja egyértelműen kívül áll az erkölcsösség/erkölcstelenség hagyományos dichotómiáján – ám lehet, hogy pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy a pamflet még „erkölcs előtti” nézőpontot képvisel –, ehelyett a politikai cselekményeket *hatásuk, sikerük* szerint ítéli meg. Kritikai, számon kérő él nélkül állapíthatjuk meg tehát, hogy az etikai perspektíva (legalábbis explicit módon) valóban nincs jelen *A fejedelem*ben, míg bírálatában annál inkább.¹¹

Mészöly szövegének olvasása során feszültséget elsőként éppen e recepcióval való viszonyában tapasztalhatunk. Egyrészt az *Anti-Machiavelli* fikció- és kontextusteremtő játékának része az is, hogy például egyértelműen rájátszik Nagy Frigyes pamfletjének, az *Antimachiavellinek* a címére.¹² (Nagyon valószínű, hogy Mészöly Frigyes től kölcsönözte a címet.) A két „antitézis” viszonya azonban korántsem olyan problémamentes, mint címük gyanús hasonlósága sugallná, az *Anti-Machiavelli* bevezetőjében olvasható közreadói szólammal egyetemben, hiszen – Mészöly poétikájához híven – *nyoma sincs* benne annak az egyértelmű, sematikus ítéletalkotásnak, ami Frigyes és a recepció egyéb szövegeinek jellemzője. A virtuóz módon fölépített, sokelemű narratív „látszatkomplexum” ellenére tulajdonképpen *A fejedelemnek* és bírálatainak csupán annyi a jelentőségük, hogy megteremtik Mészöly szövege számára azt a diszkurzív mezőt – amelybe beletartoznak az olyan alapfogalmak is, mint a fejedelemé és az alattvalóé –, amelyben megszólalhat.

Az a külső feszültség, ami az *Anti-Machiavelli* és a recepció között tapasztalható, az a szöveg belső szerkezeti egységei között, azaz a különböző elbeszélői szövegek között megnyilvánuló ellentmondásból következik.¹³ A közreadó szövegeivel szemben, amely „ádáz és ironikus hangú”¹⁴ szöveget ígér, a pamfletszerző így fogalmaz: „Tapsztaljuk, hogy a történelem *nem kíván állást foglalni* olyan ügyben, amelyben kedvét leli. Tőlünk is *távol áll*, hogy fejedelmek és alattvalók játszmájának megítélésére vállalkozunk.”¹⁵ Rögtön az első részlet (előszótöredékből származó) kezdete eleve aláássa a közreadói bevezető sugallta olvasatot. Ez alapján a recepció hagyományba való beépülés, így a Frigyes pamfletjére való rájátszás is egyértelműen a felszíni fikcióteremtő eljárások egyikének bizonyult csupán.

Mivel tehát Mészöly műve nem illeszkedik bele sem a kritizáló, sem a méltató recepció hagyományba, ezért azt nem az értékelés *előjele* jellemzi (ami az iménti idézet tanúsága szerint tulajdonképpen nincs is), hanem az, hogy reflektáltan intertextuális alapokon nyugszik. Argumentációs stratégiáit figyelembe véve pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy a fiktív értekező nem konstruál egy 16. századira rájátszó beszéd- és gondolkodásmódot. Mészöly szövege tehát végső soron úgy alapszövegéről, mint annak recepciójáról leválik; beállítódása éppen hogy sem nem gyakorlati, sem nem erkölcsi – azaz nem nyíltan és nem *előíró* módon –, mint amazoknak, sokkal inkább *filozófiai-logikai*, gyökeresen *elméleti*. Az *Anti-Machiavelli* fiktív szerzője tehát elvont, teoretikus alapon közelít az alattvaló és a fejedelem viszonyához. A „pretextusokhoz” való látszatviszonyából fakadó feszültség tehát az értelmezői tekintetet átvezeti a pamflet belső ellentmondásaira, arra ösztönözve egyúttal, hogy megkísérelje a szöveget önmaga építette, fiktív kontextusán kívül más összefüggésekben is elhelyezni. Ezek a körülmények pedig egyúttal újrendezik az értelmezés szempontjait is.

A KOMMENTÁR MŰFAJÁBAN REJLŐ TEREMTŐ ELLENTMONDÁS

Eddig arról a külső feszültségről volt szó, amely az *Anti-Machiavelli* szövegközi terét jellemzi, azonban az ellentmondásosság a saját határain belül is érvényesül: az a mód, ahogyan a töredékekhez fűződő kommentáryanag párbeszédbe kerül a szöveggel, további kérdéseket és értelmezési lehetőségeket indukál.

A leghelyesebb tehát, ha az értelmezés során olvasóként belemegyünk abba a „filológiai játékba”, amelyet a pamflet maga kínál föl számukra. Az olvasó nem hagyhatja ugyanis figyelmen kívül, hogy a szöveg eltérő rétegeihez eltérő elbeszélők tartoznak: a pamfletszerző vagy értekező szövege mellett (vagy fölött) ott van a fiktív közreadó-komentátor szövege is, még hozzá *értelmezői* szerepben. Ez a működés hozza létre a pamflet jelentésének második szintjét, amely nem más, mint az az olvasási kísérlet, amely a „kompilációs kézirat” szövegébe beleíródott.

Mészöly írásának alapszerkezete úgy áll össze, hogy a két különböző funkciójú narráció mintegy párbeszédszerűen váltja egymást, de a dialógushelyzet szemléltetéseképp a szövegek tipográfiailag is elkülönülő szövegrétegeket alkotnak, megkönnyítve egyszersmind azok összevetését is.¹⁶

Ehhez azonban előbb érdemes szentelni pár szót a kommentár egyáltalán nem problémátlan műfajának megvizsgálására is. A kommentár elvont fogalma körül folyamatos polémia bonyolódik a filológia belső diskurzusában: megragadását nehezíti, hogy nincs sajátos szövegformája, terjedelme tulajdonképp tetszőleges lehet, ahogy az alapszöveghez viszonyított elhelyezkedése is. Legmegfoghatóbb tulajdonsága ezen „elsődleges” szövegre való közvetlen, deiktikus rákapcsoló-

dása, így vizsgálni is elsősorban a szöveghez való viszonyában érdemes. Mivel metaszóveg státusban van, elsősorban az jellemző rá, hogy kizárólag eredeti kontextusában képes hordozni a saját tartalmát s funkcióját, az alapszóveg nélkül tehát sem létezése, sem jelentése nem képzelhető el.

Mint már utaltam rá, a kommentár szerepének meghatározására számtalan különböző felfogás létezik. Gunther Martens például úgy véli, „a kiadói gyakorlat számára a kommentár jelenti azt az eszközt, amely áthidalja a szerző és az olvasó közötti szakadékot, s újra megteremti a megértés elveszett feltételeit”.¹⁷ Kétségtelen, hogy a kommentár hidat képez a múlt és a jelen között, csakhogy tudjuk, egy szöveg jelentése egy sosem lezárható folyamat, ez pedig pontosan azoknál a szövegeknél érzékelhető leginkább, amelyek jelentése nem transzparens, és kommentárt kívánnak.

A kommentár tehát „termeli” a jelentést, nem „visszaállítja” vagy „újraépíti” azt. Don Fowler szerint „ez a következő paradoxonhoz vezet: a szövegkritikának az a formája, amely – gondolhatnánk – a leginkább elégséges önmagának, vagyis a kommentár, amely arra törekszik, hogy a *problémákra* *lysiseket* találva lezárja az *apóriákat*, valójában semmi máshoz nem kezd annyira hasonlítani, mint a *différence* derridai térképéhez”.¹⁸ Az elkülönöződés fogalma pedig újból a játék kulcsfogalmát vonja be az értelmezésbe, hiszen a fiktív kommentár működése, jelentésének bizonytalansága egy szépirodalmi kódokkal dolgozó szövegénél természetesen nem problémaként, hanem „pozitív oldalon”, értelmezői (játék)lehetőségként jelentkezik. De egyúttal az olvasóra ez esetben a kettős szövegkritika feladatát rója, hiszen az *Anti-Machiavelli* értelmezése elsőként így a pamflettöredékek és kommentárjaik közös értelmezéséből kell hogy álljon.

Megfigyelhetjük, hogy Mészöly pamfletjében a kommentár a fikciós szöveg szerves részeként is pontosan úgy viselkedik, mint a klasszika-filológiában használatos valódi kommentárok: megkísérelki kijelölni az egymással csak lazán vagy alig összefüggésbe hozható szövegtöredékek értelmezésének csapásirányát, érvényesítve egyúttal a fiktív közreadó-komentátor intencióját is. A kommentárok a „teljes szövegváltozat” hiányában egyúttal a töredékek sorrendjének meghatározásával is befolyásolják a jelentést, ami nem az „eredeti, teljes” (amely a pamflet fikciós világán belül is csak múltként, azon kívül pedig egyáltalán nem létezik), hanem a *szövegközlő* megalkotta köztes státusú szövegé. Kommentár és szöveg sajátos *összeépüléséről* Christina Shuttleworth Kraus úgy vélekedik, hogy az „nem az eredeti szöveg, de nem arról szóló könyv, hanem valami a kettő között; a kritikus és a szerző fúziója”.¹⁹ A fúzió azonban egyáltalán nem egy homogén szöveget eredményez, ellenkezőleg, kifejezetten elősegíti szemantikájának kitérülését. A kommentár ugyanis, mint előbb szóba került, nemcsak megold bizonyos problémákat, hanem újabbakat is generál.²⁰

Hogyan tapasztalható tehát az a jelenség, hogy a kommentár e helyütt – csak *látszólagos* metatextusként – a jelentésbeli nyitottság záloga? Az előző fejezetben tárgyalt példában két beszélőhöz köthető eltérő célmeghatározások világítottak rá az immanens többértelműségre. Reprezentatív példát szolgáltat számunkra az a szöveg hely, amelyben a kommentár oly módon „olvastat össze” két töredéket, hogy azok össze *nem* tartozóságát hangsúlyozza túl. E gesztusban a szöveg grammatikai és retorikai szintjei között gyakran jelen lévő Paul de Man-i ellentétességet figyelhetjük meg. A kommentár grammatikája éppen ellentétes a mélyén lévő „utasítással”, ilyenformán szólít föl az összeolvasásra: „(A kompilációs kézirat, mintegy visszautalva – s meglehetősen indokolatlanul – itt idézi a szerző következő mondatát:)”. A példa azért is érzékletes, mert a kommentár két olyan részletet köt össze, amelyek tartalmilag nyilvánvalóan *tükörviszonyban* állnak egymással, hiszen mindkettő ugyanarról beszél: azaz az alattvaló és a fejedelem kapcsolatát boncolgatja – az írónia hangján –, a két társadalmi szerep kölcsönösen egymást feltételező minőségeit eltérő nézőpontokból mutatva meg, a különbözőzés és az egymásrataltság különböző paradoxonait fölillantva.

Az *ironia contraria* fönti esete szinte már a parodisztikusság felé lendíti a szöveget, csakúgy, mint a föntebb elemzett, végletekig facsart filológiai játék. A kommentár itt hangsúlyosan nem eloszlatja a szöveg homályosságát, hanem ellenkezőleg, tovább növeli azt. Ez az ironikus működés végül abban is megnyilvánul, hogy a szövegközlő által intencionált olvasat – tudniillik az, amit a felütésben taglal –, hogy a szöveg Machiavelli pamfletje *ellenében* íródott, teljesen irrelevánsnak bizonyul.

Az *Anti-Machiavelli*ben azonban több rejlik az önnön játékos köreiből forgó szövegkísérlétnél, a fikcióteremtő eljárásokkal és a valóságreferencialitás látszatának megteremtésével való formai játéknál – s így végső soron az értelmezés kérdésszerűségének, ironikusságának modellálásánál. Ennek bizonyításához azonban először át kellett hatolni azon az allegorikus szövegfelületen, amely bonyolultságával – és megfejtésének örömeivel – először elvonja az olvasó tekintetét az egyéb jelen-

tések lehetőségeiről, de ellentmondásos működésének föltárultával maga teremti meg a lehetőséget az értelmezés új szintjeihez. Ebben fognak segítséget nyújtani a különböző kontextusok létrehozta értelmezési keretek.

POLITIKAI KONNOTÁCIÓK?

A korábbiakban tárgyalt önfeltárási gesztusokon túl több bizonyíték is fölsorakoztatható amellel, hogy az *Anti-Machiavelli* kettős beszédet folytat, kettős játékot űz olvasójával, például a cím rejtett többjelentésűsége révén. A benne rejlő ellentét a Machiavelli művével való összehasonlításkor aktivizálódik, ugyanis nem csupán a pragmatikai/elméleti hozzáállás tekintetében találhatunk gyökeres különbséget köztük, hanem *társadalmi nézőpontjukat* tekintve is, hiszen a fiktív pamflet nem elsősorban a fejedelem, hanem az *alattvaló* állapotának ontológiájáról értekezik. Személyes olvasatom szerint a címben lévő „Anti-” előtag ekképp válik jelentéssé. Így fogalmaz az értekező: „Csupán szerény kézikönyvet szeretnénk adni arról az *alattvalói magatartásról*, ami eszményi tökéletességében önmagát múlja felül...”²¹ E megállapítással szembeállítható, hogy *A fejedelem* a királytűkör műfaji jegyeit hordozza – állítja Keszthelyi András: „azzal a ténnyel, hogy Machiavelli műve műfajilag a királytűkörök hagyományába illeszthető, máris magyarázatot nyer a szerző sajátos hangvétele, kiderül, hogy kortársai számára – akik számára ez a műfaj még eleven tradíciót jelentett – miért nem volt annyira megdöbbentő Machiavelli műve, szemben közvetlen utókorával”.²² Ha tehát Machiavelli műve királytűkör-szerű, akkor Mészölyé – analógiás fogalmi játékkal élve – „alattvalótűkör-szerű”.

Ennek magyarázata keletkezésének kontextusában rejlik: kikerülhetetlen tény, hogy a szöveg egy diktatórikus politikai érásban, egy olyan léthelyzetben született, amelyben az alávetettség, a kiszolgáltatottság mindennapi tapasztalatot jelenthetett; sőt, az erről való gondolkodásnak is fokozott tétje, kockázata volt. Az *Anti-Machiavelli* keletkezésének kultúrpolitikai légkörében így nem volt ritka az ideológiai vagy ideológiai-kritikai tartalmak allegorizációja – markáns példaként gondolhatunk itt az *Anti-Machiavelli* után egy évvel megjelent *Termelési-regényre*. Mészöly szövegének allegorikus tartalma kapcsán annak is jelentősége van, hogy a diktatúrának már abban a szakaszában született, amelyben a pártállami vezetés jóléti engedményekkel volt kénytelen a passzív társadalmi bázissal a kompromisszumhelyzetet föntartani.²³

A szöveg keletkezési évszámával (1978) való összefüggésében éppen ezért ébreszthet alapos gyanút a szöveghely, amelynek témája a „tetszetős” és a „igazi” függőség ellenpontozó összehasonlítása: „Sok példa van rá, hogy bizonyos népek, vagyis alattvalók többet gondolnak az élvezetekre, mint arra, hogy a fegyverek komolyságát kössék össze a komolytalannal, hasznukat a haszontalannal. Az ilyen alattvalók előbb-utóbb kivétel nélkül elvesztik tetszetősebb függőségüket, szolgaságukat – ha korábban abban volt részük.” Ezzel szemben, aki „igazi” szolgaságban él, „csupán életét veszítheti, mi kétségkívül veszteségérzéssel jár, noha nem olyan hosszan tartóan, mint a tetszetős szolgaság elvesztése”, jegyzi meg iróniával az értekező. Az idézett eszmefuttatásban rejlő üzenet elég nyilvánvalóan tükrözi a puha diktatúra – vagy utólagos elnevezéssel élve: az „érett kádárizmus” – jóléti intézkedéseinek tapasztalatát (a szerző csupán egy kora újkori pamflet álcájába bújtatta), ez a mozzanat pedig referenciálisabb jelentésréteg egyik fontos gondolatának tekinthető.

A pamfletszerző igen sajátos álláspontjában tehát az alattvalóságot az emberi lét evidenciájaként fogja föl, erről pedig így vall: „Alattvalónak lenni sem nem ajándék, sem nem büntetés. Alattvalónak lenni: állapot. A dolog természetéből következik, hogy azok is alattvalók, akik magukat nem annak hiszik, hanem másnak.” Azonban nem csupán a szó konvencionális jelentését használja, hanem, kibővítve azt (társadalmi-politikai szerepektől teljesen függetlenül), mindenkire érvényes totalitásként értelmezi, így mindenkít, uralkodót és alattvalót egyaránt egyfajta *kölcsönös függés-viszonyban* helyez el.

E paradox gondolat megvilágításában segíthet Michel Foucault-nak a hatalomról alkotott fölfogása, amelyet *A szubjektum és a hatalom* című esszéjében fejtett ki; e fölfogás dialógushelyzetbe hozható Mészöly fiktív pamfletjének gondolati magvával. Foucault úgy fogalmazza meg alapelvét, hogy „a hatalmi viszonyok nélküli társadalom csak absztrakció lehet”.²⁴ A hatalom létét tehát a társadalom velejárójának tekinti, amely történetesen egybevág a pamfletben olvashatókkal: „Mégis, döntő jelentőségű a tévedés, hogy mások is lehetünk, mint alattvalók. Másképp hogyan találtuk

volna fel a hatalmat és a hatalom jogosságát?” De a két szöveg eszmei síkja közötti hasonlóság nem ér itt véget, ugyanis a hatalom immanens működését mindkettő szemben álló felek interakciójaként gondolja el. Foucault megfogalmazásában ez így hangzik: „A »hatalom« szó partnerek közti viszonyokat jelöl (és itt most nem egy mindent-vagy-semmit játékra gondolok, hanem [...] olyan cselekvéseknek az együttesére, amelyek másokat valamire készítetnek vagy kényszerítenek, és amelyek egymásból fakadnak).”²⁵ Mészöly értekezője ezt pontosan az ellentétes oldalról, az alávetettek szempontjából erősíti meg: „ha a túrésben mutatkozunk gyengének, megfosztjuk magunkat attól, hogy a lehető legeszményibb erőfeszítéssel még sokkal inkább alattvalók legyünk, mint amilyenre éppen kényszerítve vagyunk”. A két egymástól teljesen függetlenül (ám időben nem olyan távol) keletkezett szövegen annak ellenére végigvonul egyfajta párhuzamos gondolatlan-olat, hogy a Mészöly-pamfletben a szöveg előrehaladtával egyre inkább eluralkodik a végletes, *ironia alián* alapuló retorika és a paradoxon mint szervezőelv. Foucault a hatalom fennmaradását a hatalomgyakorlási módozatok és az azokkal szembeni küzdelem folytonosságában látja biztosítottnak, hiszen „a konfrontációs viszony számára abban a pillanatban, hogy nem halálíg tartó küzdelemtől van szó, a hatalmi viszony megmerevítése lesz a cél – s ez egyszerre a *viszony beteljesülése és felüggesztése*”.²⁶ Mészöly értekezője pedig szintén – mintha időben korábbi keletkezése ellenére kifejezetten e szövegre reflektálna – a hatalom paradox fölszámolását a szolgaság magatartásának önkéntes maximalizálásában látja: az alattvalónak „olyan kiszolgáltatottságot kell következetesen kidomborítania, ami a fejedelemben – már-már fokozhatatlan hatalma birtokában – bizonyos vágyat ébreszthet a szolgaság-alattvalóság érzülete után. Olyan állapot után, ami újabb teret biztosíthat még ki nem próbált cselekvései számára. A józan alattvaló így kényszeríti ki a maga tetszetősebb szolgaságát.”

A pamfletnek e belső visszacsatolása a „tetszetős” és „igazi” alattvalóság szembeállításához azért is nagyon fontos, mert a legalantasabb alávetettségi helyzetnek a pamflet szerző a *köztársaság* polgárának függőségét látja. Ennek érzékeltetésére kettébontja az alattvalóság fogalmát: „amaz a túrés, engedelmesség és szenvedés ünnepi gyümölcse – emez a mindennapos önbecsapás semmit érő vackorja, mely úton-útfélen hever”. E beszédmódnak a maga módján igen provokatív tartalma kívánja meg a fikciós-filológiai játékkal, a fiktív szerzők, másolók, kommentárok közbeiktatásával elért távolító effektusok alkalmazását.

A szöveg belső feszültsége tehát nemcsak a kommentár-töredék problematikus kapcsolatában nyilvánul meg, hanem abban is, hogy olyan morális kérdéseket, mint a fejedelem/diktátor/pártvezér és az „alattvalók” viszonya, ironikus módon logikai úton közelít meg, ami ha lehet, még jobban kielemezi ezeket a problémákat. De Mészöly e szövege kapcsán – pontosan végletes fogalmazásmódja miatt – nem alaptalanul merülhet föl a gyanú, hogy nemcsak az iróniát középpontba állító (politikai) értelmezésre nyitott.

A POLITIKAI JELENTÉSEN TÚL

Az előbbieken a keletkezés idejének „rekonstruált” ideológiai-kulturális-politikai környezetében való elhelyezés jelentette a szövegfelszín mögötti jelentés megalkotásának vezérfonalát. Tudjuk, Mészöly más művei kapcsán is fölmerült a politikai olvashatóság szempontja, de e szöveg tematikája és szándékosan átláthatatlanná tett fikciós kerete egyikhez sem hasonlítható. A pamflet középponti fogalom párja, a szabadság és szolgaság kérdése azonban általánosabban véve, bölcséleti szempontból is föltehető, hiszen a két fogalom elve túlnő a politikai ideológia szféráján.

Természetesen nem akarom ezzel azt sugallni, hogy a szabadság és szolgaság kérdésének politikai és filozófiai vetületei tökéletesen elkülöníthetők lennének egymástól – hiszen evidens, hogy a politikának is léteznek filozófiai megközelítései –, de megkülönböztetésük mégis több szempontból fontos. Egyfelől azért, mert a főntebb vázolt politikai olvasatnak mostanra már csupán történeti jelentősége van, hiszen a rendszerváltással megszűnt az a kontextus, ami ennek az értelmezésnek aktualitást biztosított. Éppen ezért fontos, hogy láthassuk, Mészöly *Anti-Machiavellijében* nem csupán a történeti olvasat lehetősége rejlik, hanem a szöveg az alávetettséget, a társadalom általános közérzetét és az ideológia ironikus kifordításán túl, egy sokkal alapvetőbb léttapasztalatként kezeli. Ennek kapcsán nem elhanyagolható a Mészölyt ért, számos irányból jövő egzisztencialista hatás.

A kérdés így, egy másfajta perspektívát használva, az alávetettek és a hatalom viszonyától egészen az egyén és valóság viszonyának jóval általánosabb problematikájáig tágítható, amelynek dichotómiája Platón barlangja óta bizonyosan foglalkoztatja a bölcseletet. Mégis, ilyen megvilágításban vizsgálódva rajzolódik ki a legérzékletesebben az, hogy a műben tapasztalható felfogás valójában minden historizálástól mentes, 20. századi gondolkodást tükröz.

A töredékekből (re)konstruálható értekezői világlátásból egyértelműen kiderül: gondolatmenetében az a léthelyzet minősül autentikusnak, amelyben az alattvaló tökéletesen tudatában van a saját alávetett státusának. Ennek keretében, ahogy már korábban kifejtésre került, a szerző tulajdonképp a létezés teljes mértékben azonosítja a szolgálattal, hangsúlyozván egyúttal, hogy ez senkinek nem választás kérdése, azaz a lét *formája* a szolgáltság. (Ez az alaptézis még a politikai olvasat esetében sem minősíthető ironikusnak.) E tény alapvetőségéből következik, hogy kizárólag ezen autentikus szerep vállalása teremtheti meg azt a paradox, szélsőséges helyzetet, amely a létezés formájától való megszabadulást jelenti.²⁷ E gondolatsorban rejlő végletes ellentmondás mögött azonban nem csupán az ironia újfenti megnyilvánulását tapasztalhatjuk, vagy nem feltétlenül azt, sőt azzal szemben a buddhizmus filozófiáján alapuló magatartás- és életmodell fölvezetését.²⁸ Jelen olvasat alapja tehát a *tovább nem fokozható azonosulás* gondolatának nem ironikus értelmezése, amelynek megvalósulása a szolgáltság létállapotából való kikerüléshez, azaz a szerepek fölveszámolásához vezet.

Továbbszövi a buddhista gondolkodásmóddal létesülő párhuzamot, hogy a fiktív szerző sem a szolgáltsághoz mint létállapothoz, sem az attól való megszabadulás állapotához semmilyen pozitív vagy negatív minősítést nem rendel hozzá: „S már nem tud semmi sem úgy történni, hogy valóban történjen is, mert történés nélkül is ugyanaz a helyzet, mintha ez vagy az megtörténne. A fejedelem fokozhatatlanul fejedelem, az alattvaló ugyanígy – és ennyi elég is. *Nincs se több, se jobb vagy más.*”²⁹ Tehát mind a lét, mind a létből való kilépés egyaránt túl van a „jó” és a „rossz” szubjektív, partikuláris jelentőségű fogalmain; éppen ezért válik hasonlónak a szöveg gondolatmenetében a szolgáltságtól való megszabadulás állapota a buddhista megsemmisülés, a Nirvána állapotához.

Az ímént megkezdett narratíva irányából, mivel buddhista gondolkodásmódot követ, egyenesen következik a nyugati típusú individuumszférák felszámolásának szüksége is, de szintén a politikafilozófiai allegória rétege mögött meghúzódva. A korábban már tárgyalt szöveghelyen, a köztársaság és a fejedelemség szolgáltságának összehasonlításakor fogalmazza meg a szerző előbbivel szembeni kritikáját: a köztársaság alattvalói vagy nincsenek tisztában alávetettségükkel, vagy azt hiszik, önként vállalták azt, s „éppen az álszabadság hamissága miatt és biztatására – túlságosan is *különböznek* egymástól, jobban mondva, *igyekeznek különbözönek látszani*; így kevésbé alkalmasak rá, hogy bármiféle általános érvényesség példái legyenek. Ők a mindenkor veszedelmes kivétel, akikkel szemben...”³⁰ A kulcsfogalom a fragmentumnak ebben az olvasatában tehát a *különbözés*, amely az azonosulással szembeállítva itt egyértelműen negatív jelentést kap. A többiektől való különbözés vágya ilyen módon a végcélról való elfordulással válik egyenlővé – legyen az politikai vagy épp spirituális.

A buddhizmus elveivel való párhuzam-lehetőségeket folytatva – és visszacsatolva egyúttal az individuumszférák felszámolásának gondolatához –, az élvezetek előtérbe helyezésének negatív hatásáról szóló, korábban politikai kontextusban elemzett szövegrész tartalma és logikája alapján egyértelműen összevethető a lélekvandorlás tanával. Az idézett gondolatmenet folytatásaként az értekező kifejti, a tetszetős függőségben létező alattvalók szükségszerűen elvesztik privilegizált állapotukat, és „lelkük széthasadozottságával fognak tépődni régi és új szolgáltságuk között: nem felejtve az egyiket, mely becsapta őket, s nem érezvén jól magukat a másokban, mely nem emlékeztet a korábbira”.³¹ Az idézet folytatásaként a korábban ironiaként értelmezett egybevetés – amely szerint tehát a tetszetős szolgáltság elvesztése nagyobb veszteségérzéssel jár, mint az *élet* elvesztése – a buddhizmus gondolkodásmódja felől megközelítve teljesen más értelmet nyer: nyilvánvalóan megváltozik az élet értéke abban az esetben, ha nem egyedinek és megismételhetetlennek, csupán egy rein-karnációs láncolat egyik állomásának tekintjük.

A tökéletesedést jelentő szerepazonosulás és az élvezetekről való lemondás hatására létrejövő fokozhatatlan állapot Nirvánájában tehát eltűnnek a fejedelmi és az alattvalói státus közötti látványos, felületi különbségek is (hiszen korábban kifejti az értekező, az alattvalóság nem választás kérdése, azaz mindenki fölött áll egy nála hatalmasabb erő). Ha tehát az alattvaló képes teljes-

séggel azonosulni örökölt szerepével, akkor épp e szélsőségesség révén jöhet létre az új egyensúlyi állapot. Az alávetettséggel való szerepazonosulás egyúttal az uralkodó szerepazonosulásának is záloga, amely a kasztrendszer elveit tükrözi. Az ekképpen bekövetkező eszményi állapotot az értekező azonban a szerepcseré paradoxonával szemlélteti: „És hovatovább elmondhatjuk azt is, hogy ebben az esetben a fejedelem oly módon kénytelen a maga titkos szenvedélyének hódolni, miszerint legrettenetesebb parancsaival olyan alattvalói státust aranyoz be, amit netán már a maga számára sem tekint elviselhetetlennek...” A szöveg imént idézett, legutolsó mondata teszi teljessé a buddhista értelmezést: a zárlat szerint tehát csak a tökéletesség elérésének eredményeként bekövetkező önfelszámolás jelentheti a megoldást a körforgás megállítására.

•

Láthattuk, hogy Mészöly 16. századiként föltüntetett allegorikus szövege milyen virtuóz módon képes elrejtetni valós keltezési idejéhez kapcsolódó konnotatív tartalmakat. Mint Mészöly írásai esetében sokszor, most is arra a paradox tapasztalatra juthatunk, hogy az értelmezőnek tulajdonképp csupán azért van szüksége a műfaji kategóriákra, hogy rámutathasson: a szövegek miként követnek el termékeny határsértéseket annak érdekében, hogy saját belső törvényszerűségeiket juttassák érvényre – teljesen függetlenül attól, hogy jegyeit tekintve az adott szöveg éppen milyen műfajfogalmak átfedésében áll.

Az *Anti-Machiavelli* tehát a keletkezés körülményeinek fikcionalizálásával, valamint a realisztikusság jellemzőivel folytatott játék révén válik nyitott, többszólamú szöveggé. A pamflethez rendelődő kommentár szintén olvasásra kínálja a maga szövegértelmezését, ez pedig relevanciája felülbírálatának kényszerhelyzetébe hozza, majd saját jelentéseinek megalkotására készíti az olvasót.

Személyes értelmezéseim természetesen csak javaslatnak minősülhetnek – hiszen bármilyen Mészöly-szöveg jelentésének lezárási kísérlete eleve gyanús vállalkozás volna –, ezek mellett – vagy épp ezekkel szemben – az *Anti-Machiavelli* bizonyosan más jelentésekre is nyitottnak bizonyulna. Azonban úgy tűnik, a szöveg immanens, a különböző szövegértelmezési stratégiáktól független tulajdonsága, hogy lehetővé teszi a párhuzamos, az ironikus és az iróniamentes olvasást, ami az általam megalkotott, egymásról leváló, ideológiai-kritikai és a lételméleti (sőt már-már vallásbölcseleti) jelentéseket eredményezte.

Végző soron persze a pamflet egyik olvasatából sem kapunk, nem is kaphatunk egyértelmű választ arra kérdésre, „tévedés-e vagy igazság, hogy alattvalók vagyunk”. Azonban az eleve többretegű probléma fölött folytatott provokatív, az egyértelműség csapdájából minduntalan kisikló meditáció egyfelől kétségtelenül a maga korában politikai tettnek minősült – a szöveg fikcióképző eljárásai meglátásom szerint e mögöttes jelentéssíkot védtek homlokzatként a cenzori szemek előtt –, de a keleti filozófiai hagyomány sajátos megszólaltatásával egyfajta megoldási kísérlet is „az alattvalóság ontológiájának” örök problémájára, amely a ma olvasóját is megszólíthatja.

JEGYZETEK

¹ Don FOWLER, *A filológia mint kommentár és a kommentár mint filológia az elektronikus médiumok korában*, ford. Kozák Dániel = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 482.

² Tüskés Tibor, *Lektorai jelentés A pille magánya című kéziratról* = Uő, *Az ablakmosó és a többiek. Tanulmányok, esszék, dokumentumok Mészöly Miklósról*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2010, 106.

³ Az *Anti-Machiavelli* első megjelenési helye, az 1980-as *Érintések* kötet is számtalan példát nyújt a kevert típusú szövegekre, legyen szó a *Háborús divatképek* disztópikus/posztapokaliptikus fikciójáról, amely esszéisztikus hangnemmel keveredik, vagy akár a *Naplójegyzetek* cím alatt közölt fragmetnumhalmazról, amelynek műfaji spektruma igen széles: találhatunk közöttük esszécsírákat, személyes hangnemű jegyzeteket, de prózaverszerű, esetleg drámatörredék jellegű mutató szövegeket is. Mészöly Miklós, *Anti-Machiavelli. Szövegközlés* = Uő, *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 70–78.

⁴ Tüskés, *l. m.*, 107.

⁵ A pamflet fogalmának változásaira lentebb ki fogok térni.

⁶ A filológiai játék újabb csavarjaként értelmezhetjük a latinról magyarra fordítás mozzanatát is, noha erre a

szövegek közlésért felelős elbeszélő – akire a továbbiakban szövegek közlőként vagy kommentátorként fogok hivatkozni – nem reflektál.

⁷ A pamflett-törödékek és a kommentárok viszonya a későbbiekben tárgyalásra fog kerülni.

⁸ *Világirodalmi lexikon*, 10. kötet, szerk. KIRÁLY István, Budapest, Akadémiai, 1986, 76–77. A következő, 78. oldalon induló szócikk aztán némileg tisztázza a jelentésváltozás motivációit.

⁹ POÓR János, *Célok, eszközök, fejedelmek. (Machiavelli olvasása közben)*, Kritika, 1991/4, 28.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Persze bizonyos értelmezők szerint *A fejedelemnek* nagyon is konkrét célja volt: „A historizmus olvasatában Machiavelli hazafi volt, aki egyetlen nemes célnak, Itália felszabadításának rendelte alá művét, és e cél elérése érdekében a mindennapok erkölcsi parancsaival ellentétes cselekedeteket is megengedettnek, sőt kívánatosnak tartott.” KESZTHELYI András, *Erkölc és politika Machiavellinél*, Magyar Tudomány, 1990/10, 1207.

¹² A recepció szövegei között Nagy Frigyes király *Antimachiavellije* azért is említést érdemel, mert a recepció tipikus *reprezentatív* álláspontját, kritikai hozzáállását képviseli. Juhász Vilmos fordító előszavában az *Antimachiavelli* szerzőjét – az irónia eszközével bőven élve – így jellemzi: „Frigyes azok közé tartozott, akik Machiavelliben nem a felvilágosodás előfutárát, hanem ősi ellenségét, ősi tagadóját látták, a sötétség sátáni szolgáját, aki egyedül arra törekszik, hogy a gonoszságot uralomra segítse a földön. Frigyes nem tudja elég keményen és élesen ostorozni a firenzeit, az író és az embert egyaránt. A »Principe« gonoszságot és aljasságot tanít, tehát szerzője is csak gonosz és aljas lehet.” NAGY Frigyes, *Antimachiavelli*, vál., ford., bev. JUHÁSZ Vilmos, Kossuth, Budapest, 1991, 6.

¹³ Ezt az immanens belső ellentmondást a következőkben más szempontokból (mint a szöveg és kommentár viszonya, az irónia alakzata) is meg fogom vizsgálni.

¹⁴ Az irónia a szövegnek valóban alapvető alakzata, de inkább belső szerkezetében, és nem elsősorban *A fejedelem* való viszonyában működik.

¹⁵ Kiemelés tőlem – T. M.

¹⁶ A főszöveg töredékei álló, a kommentárok pedig dőlt betűkkel vannak szedve.

¹⁷ Gunther MARTENS, *Segítség vagy gyámkodás? A kommentár szerepéről*, ford. DEJCSICS Konrád = *Metafilológia* 1., i. m., 459.

¹⁸ Don FOWLER, i. m., 481.

¹⁹ Christina SHUTTLEWORTH KRAUS, *Kommentárok olvasása*, ford. NEMERKÉNYI Előd = *Metafilológia* 1., i. m., 521.

²⁰ Don Fowler tanulmánya zárlatában Eduard Norden kissé sarkító, ám a filológia játékos oldalát bemutató véleményét idézi: „A kommentár feladata, hogy megsokszorozza a problémákat, nem pedig az, hogy megoldja őket; és ha közben ártalmatlan örömet szerez az együgyűeknek, az csupán egyike azoknak a jótéteményeknek, melyekben az emberiséget részesíti.” Úgy tűnik tehát, hogy a probléma megsokszorozásának legkézenfekvőbb eszköze valóban a kommentár műfaja. Don FOWLER, i. m., 501.

²¹ Kiemelés tőlem – T. M.

²² KESZTHELYI, i. m., 1210. Ez a műfaji jelleg többek között az ajánlásban – Machiavelli művét személyesen Lorenzo de Medicinek, Firenze urának címezi –, valamint a mű *normaadó* intencionáltságában érhető tetten.

²³ Az a tény is intencionálja egy ilyen referenciális értelmezési irány lehetőségét, hogy a szerző fontos regénye, a *Saulus* korai értelmezése is elsődlegesen politikai volt: első értelmezői mindenekelőtt a megfigyelés, az üldözés motívumát érezték és emelték ki.

²⁴ Michel FOUCAULT, *A szubjektum és a hatalom*, ford. Kis Attila Atilla = *Testes könyv II*, szerk. Kis Attila Atilla, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, ICTUS és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, 287.

²⁵ *Uo.*, 278.

²⁶ *Uo.*, 291. (Kiemelés tőlem – T. M.)

²⁷ „...Az alattvalónak nem szabad másra gondolnia, másra törekednie, csak arra, hogy a lehető leglelküismertesebben hajtson végre minden parancsot, utasítást, mégpedig olyan pontossággal, hogy az túlszárnyalja a fejedelem legvérmesebb reményeit. [...] e tökély következtében – megközelíthető ama ideális végállapot, amikor az alattvaló már nem képes még alattvalóbb s a fejedelem még fejedelmebb lenni.” MÉSZÖLY, i. m., 76.

²⁸ Nem célom a szöveget feltétlenül életrajzi referenciákhoz kötni, de ismeretes, hogy Mészöly viszonylag korán kapcsolatba került a buddhizmussal, így nyilván filozófiai hatások is érték abból az irányból. Ld. THOMKA Beáta, *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995, 171.: 1955-ben „[Mészöly] A magyarországi buddhista misszió (Hetényi [Ernő]-féle csoport) bejegyzett tagja lesz.” Továbbá ismert az a tény is, hogy Mészöly „informális” trieszti temetése 2002-ben buddhista szertartás szerint zajlott; az esemény kapcsán a szertartást végző Hollós R. László beszámolójában megjegyzi: „Tudomásom szerint a Mészöly házaspárnak is volt kapcsolata a budapesti Buddhista Misszióval, Miklósnak buddhista neve is volt.” HOLLÓS R. László, *Mészöly Miklós temetése Triestben*, Élet és Irodalom, 2005/51–52 (december 21.), 18.

²⁹ Kiemelés tőlem – T. M.

³⁰ Kiemelés tőlem – T. M.

³¹ Vö. Luang Suriyabongs megfogalmazásával: „A Karma az a hely, amely a jelen létezésbe hoz minket, és vissza fog hozni minket újra az életbe, amíg meg nem fizetjük adósságainkat, kitéve magunkat a saját karmánknak, és meg nem tisztítjuk elménket az *emberi szenvedélyektől*, azaz szét nem zúzzuk a Karma okait és magát a Karmát. Ha már nincs több megalkotott Karma, és képesek vagyunk megszabadulni a nemtudástól, az *élethez való ragaszkodástól*, akkor nem lesz több újjászületés, elértük a tökéletes Bölcsességet és a szenvedéstől való megszabadulást.” LUANG SURIYABONGS M. D., *Bevezetés a buddhizmusba*, ford. MGRAY Előd, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest, 2000, 59–60. (Kiemelés tőlem – T. M.)

BMZ, Fényemberek I-X., 2014

